

ANTICA MENAC

Zavod za lingvistička istraživanja
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb
antica.menac@zg.htnet.hr

HRVATSKI RUSIZMI S IMENSKOM SASTAVNICOM

Hrvatski i ruski jezik, kao slavenski jezici genetski i strukturno srodni, nisu bili zemljopisno bliski niti državno povezani, pa je leksičko posuđivanje među njima bilo kulturnoga tipa. U priloženom radu proučavaju se hrvatski rusizmi s imenskom sastavnicom.

Rusizmi u hrvatskom jeziku, za razliku od talijanizama, germanizama i hungarizama, nastalih tzv. intimnim posuđivanjem, tj. bliskim dodirima jezika na istom ili susjednom teritoriju, pripadaju u kategoriju posuđenica nastalih tzv. kulturnim posuđivanjem, pri kojem i zemljopisno udaljeniji jezici preuzimaju od drugih jezika riječi koje su im u određenoj etapi razvitka potrebne. I Maretić¹ je prije 111 godina pravio razliku između «naturalnih tuđica», koje uzima sam narod, i «književnih (umjetnih) tuđica» koje u jezik unose književnici i leksikografi. Među prve ubraja «turkinje», «mađarice» i «italijanke», a među druge – «ruskinje» i «češkinje». Ne nalazeći prikladnih hrvatskih riječi koje su im pri sastavljanju rječnika bile potrebne za nove pojmove u znanosti i kulturi, leksikografi su tražili, i često uspješno nalazili, prilagođavali i posuđivali riječi iz slavenskih jezika, u prvom redu ruskoga². Mnoge su od tih riječi uspješno preuzele svoje mje-

¹ Tomo Maretić, Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1892, str. 68–98.

² Maretić u spomenutom radu spominje rječnike Stullija, Mažuranića i Užarevića te Šuleka, u kojima se donose poneke ruske riječi, uzete iz ruskih rječnika i prilagođene hrvatskomu jeziku. Navodi indikativan citat iz Šulekova predgovora: “Gdē nisam našao potrebite rēči u književnom narēčju, potražih ju u srodnom razrēčju, i onda stoprv prigrlih noviju već upotrebljavanu rēč, kad me i razrēčja izdadoše. Pa kad mi ni odkuda nije naspēla pomoć, utekoh se drugim slavenskim jezikom, gdē je uvēk nadjoh” (Maretić, op. cit., str. 70). Poslije ovoga Šulekova citata Maretić kaže: “Slično veli i Veber u “Radu” 29, str. 152, da treba uzimati pomoć iz slavenskih jezika, kad nema za što riječi ni u književnom ni u nekniževnom narječju.” (Op. cit., str. 70)

sto i funkciju i zadržale se u hrvatskom jeziku do danas, pa ih nositelji jezika često i ne osjećaju kao strane. Pritom je za neke od njih poslužila kao model izvorna ruska riječ (*bodar* < *бодрый*, *odvažan* < *отважный*, *posjetiti* < *посетить*, *pukovnik* < *полковник*, *točan* < *точный*), a za neke je kao model poslužio ruski kalk iz drugoga jezika, ponajviše iz njemačkoga (*podražavati* < *погрязать* < *nachahmen*, *pogranični* < *пограничный* < *angrenzend*, *svojstvo* < *свойство* < *Eigenschaft*).

Drugi je izvor posuđivanja ruskih riječi bila ruska književnost, za koju je u 19. stoljeću vladalo u Hrvatskoj istinsko zanimanje pa se uskoro i počela prevoditi. U prijevodima su obično ostavljane u ruskom obliku one riječi koje nisu imale ekvivalenta u hrvatskom jeziku jer su se odnosile na ruske pojave, u prvom redu na različite tipove realija. Ušle su i u druge europske jezike, jednako označujući pojmove iz starije ili novije ruske stvarnosti i dajući poseban ugođaj u književnim djelima. Takvi su hrvatski rusizmi *balalajka* < *балалайка*, *boršč* < *борщ*, *knut* < *кнут*, *samovar* < *самовар*, *rubalj* < *рубль*, *stera* < *степь*.

U 20. stoljeću, osobito nakon Drugoga svjetskog rata, ušli su u hrvatski, a i u druge jezike, riječi iz političke terminologije, posebno tzv. sovjetizmi, koji su odražavali političke prilike u tadašnjem Sovjetskom Savezu u raznim područjima života. Od hrvatskih rusizama ovdje nalazimo naprimjer *čistka* < *чистка*, *kolhoz* < *колхоз*, *komsomolac* < *комсомолец*, *sovjetski* < *советский*, *ударник* < *ударник* i dr.

Postsovjetsko vrijeme donosi nove riječi iz političkoga života ili izmijenjena značenja starih riječi; u njima se odražavaju nove prilike, a prenose ih i hrvatski rusizmi *glasnost* < *гласность*, *perestrojka* < *перестройка* i dr.).

Iz korpusa hrvatskih rusizama, koji se u većem ili manjem rasponu upotrebljavaju i sada, u ovom ćemo se članku osvrnuti na one koji u svom sastavu imaju vlastitu imenicu (ili njezin pridjev), i to prezimena i imena ljudi odnosno nazive zemalja i geografskih pojmova.

Prezimana

Ruska prezimena koja su ušla u hrvatski jezik kao rusizmi, imaju svoj redovni oblik na *-ov*, *-ev*, *-in*, *-skij* (u rusizmu *-ski*). Uz prezimena uzimamo ovdje i pseudonime istoga oblika, koji se često i doživljavaju kao prezimena (tip *Lenjin*). Prezimena se kao rusizmi pojavljuju u svom osnovnom obliku (npr. *kalašnjikov*) ili primanjem raznih sufikasa postaju novim izvedenim imenicama (*trockist*, *buđonovka*, *oblomovština*) ili drugim vrstama riječi (*Potemkinova sela*, *sovjetizirati*), pri čemu izvedenica može nastati u ruskom jeziku pa u tom obliku ući u hrvatski, ili može nastati u hrvatskom tako da se osnovnome posuđenom obliku dodaju sufiksi, a ovi mogu biti i zajednički obama jezicima.

Navodimo primjere s prezimenom kao osnovnim dijelom rusizma, a na kraju im dodajemo manji broj primjera s prezimenom u obliku posvojnoga pridjeva³.

buđonovka < *бужёновка* (Buděnyj, ruski general, 1883.–1973.) – ‘ruska vojnička kapa slična šljemu kakvu su nosili vojnici Crvene armije od 1919. do 1941.’

čičikovština < *чичиковщина* (Čičikov, glavni lik romana «Mrtve duše» V. G. Gogolja, 1809.–1852.) – ‘korištenje imena mrtvih ljudi kao da su živi, manipuliranje lažnim podacima’

kalašnjikov < *калашиников* (sovjetski konstruktor M. T. Kalašnikov, 1919.) ‘poluautomatsko oružje sovjetskoga podrijetla, nazvano po imenu konstruktora’

kerenka < *керенка* (ruski političar A. F. Kerenski, 1881.–1970.) ‘novčanice od 20 do 40 rubalja, izdane za vlade Kerenskog, u upotrebi od 1917. do 1920’.

kerenština < *керенщина* (ruski političar A. F. Kerenski, 1881.–1970.) – ‘metode državne uprave privremene vlade Kerenskoga’

kornilovština < *корниловщина* (ruski general L. G. Kornilov, 1870.–1918.) – ‘kontrarevolucionarni pokret u Rusiji, kojemu je sredinom 1917. god. bio na čelu general Kornilov’

kurčatovij < *курчатовый* (sovjetski fizičar I. V. Kurčatov, 1902.–1960.) – ‘radioaktivan kemijski element, simbol KU, atomski broj 104’⁴

lenjinist < *ленинист* (ruski revolucionar i državnik Vladimir Uljanov, poznat pod pseudonimom Vladimir Iljič Lenjin, 1870.–1924.) – ‘pristaša politike V. I. Lenjina’; odatle *lenjinistički* i sl.

lenjinizam < *ленинизм* (ruski revolucionar i državnik Vladimir Uljanov, poznat pod pseudonimom Vladimir Iljič Lenjin, 1870.–1924.) – ‘Lenjinova primjena marksizma na dizanje proleterskih revolucija i preuzimanje vlasti’

mendelevij < *менделевий* (ruski kemičar D. I. Mendelejev, 1834.–1907.) ‘kemijski element, simbol Md, atomski broj 101’

oblomovština < *обломовщина* (Oblomov, glavni junak romana ruskoga pisca I. A. Gončarova, 1812.–1891.) – ‘pasivnost, tromost, bezvoljnost, karakteristične za plemića Oblomova’

stahanovac < *стахановец* (sovjetski rudar A. Stahanov, 1906.–1977., nagrađivan za svoje radne uspjehe) – ‘radnik koji se ističe velikom proizvodnošću rada’; odatle i *stahanovka*, *stahanovski pokret* i sl.

³ Kosim slovima bilježimo rusizam (latinicom) i njegov ruski model (ćirilicom); u zagradama navodimo ime osobe koja tvori dio rusizma, godinu njezina rođenja i smrti i eventualno još najnužnije detalje; u jednostrukim navodnicima dajemo značenje rusizma.

⁴ Jedan od prijedloga imena za kemijski element br. 104 bio je da se nazove po sovjetskom znanstveniku I. V. Kurčatovu. Međutim, 2001. godine prihvaćen je drugi prijedlog za naziv toga elementa, tj. *rutherfordij* (RU). U mnogim publikacijama nalazimo i dalje *kurčatovij* (KU).

staljinist < *сталинист* (sovjetski političar i šef države Džugašvili, poznat pod pseudonimom Josip Visarionovič Staljin, 1879.–1953.) – pristalica staljinizma kao politike terora, diktatorstva i masovnih represija; odatle *staljinistički* i sl.

staljinizam < *сталинизм* (sovjetski političar i šef države Džugašvili, poznat pod pseudonimom Josip Visarionovič Staljin, 1879.–1953.) – ‘državna politika terora, diktatorstva i masovnih represija’

trockist < *троцкист* (političar L. D. Trocki, 1879.–1940.) – ‘pristaša trockizma kao ideologije suprotstavljene lenjinizmu i staljinizmu’; odatle *trockistički* i dr.

trockizam < *троцкизм* (političar L. D. Trocki, 1879.–1940.) – ‘idejno-politička struja u ruskom radničkom pokretu pod vodstvom L. D. Trockog, koja nije prihvaćala lenjinizam i staljinizam’

Molotovljev koktel (sovjetski političar Skrjabin, poznat pod pseudonimom V. M. Molotov, 1890.–1986.) – ‘eksplozivna ili zapaljiva granata ručne izrade, obično u boci’

Potemkinova sela < *Потёмкинские деревни* (Ruski državnik G. A. Potemkin, 1739.–1791.) – ‘opsjena, privid sjaja, bijeda iza lažnog bogatstva’ (Potemkin kao ministar Katarine Druge pokazivao je carici kulise u goljoj stepi, predstavljajući ih kao bogata sela.)

Imena

Za razliku od prezimena, imena koja su ušla u sastav rusizama ne predstavljaju konkretne osobe⁵, ima ih znatno manje nego prezimena, a u svom sastavu često imaju sufikse s nekim stilističkim značenjem.

baba Jaga < *баба Яга* (lik iz ruskih narodnih priča, vještica koja živi u kolibi na kokošjim nogama) – ‘babaroga, zla vještica’

kaćuša – *катюша* (prema umanjenoj ženskoj imeni Ekaterina: Катя, Катюша, u srdačno-šaljivoj upotrebi) – ‘sovjetski minobacač koji istodobno ispaljuje po nekoliko granata, izumljen u tijeku Drugoga svjetskog rata’

koljuška < *колюшка* (prema umanjenoj muškoj imeni Николай: Коля, Колюшка) – ‘gregorac, vrsta riječne ribe iz porodice gasterosteidae’

matrjoška < *матрешка* (prema umanjenoj ženskoj imeni Матрёна: Матрёша, Матрешка) – ‘drvene lutke raznih veličina koje se slažu jedna u drugu’⁶.

⁵ Budući da je riječ o izmišljenim ili neidentificiranim osobama, ovdje će izostati konkretni podaci.

⁶ U tom značenju upotrebljava se u hrvatskome i rusizam *babuška*, nastao na našem tlu proširenjem značenja riječi *бабушка* ‘baka’.

Топоними

U sastavu rusizma nalazi se toponim, koji ponekad i nema izravne veze sa značenjem rusizma⁷.

astrahan (< *Астрахань*) (grad Astrahan na ušću rijeke Volge) – ‘skupocjeno krzno sasvim mladoga janjeta tzv. astrahanske ovce’⁸.

černobilski < *чернобыльский* (u ukrajinskom gradu Černobilu dogodila se 1986. god. nuklearna katastrofa uz velike ljudske i materijalne žrtve) – ‘katastrofalan, s teškim posljedicama’

karakul < *каракуль* (po uzbečkom gradu Кара-Куль) ‘skupocjeno krzno janjadi stare 1–3 dana tzv. karakulske ovce’

kremlj / *Kremlj* < *кремль* / *Кремль* – 1. gradska tvrđava starih ruskih gradova, 2. moskovska tvrđava, u kojoj je sjedište vlasti ruske (odnosno: sovjetske) države, 3. ruska (odnosno: sovjetska) državna vlast

kubanka < *кубанка* (po rijeci Kubanu, koja utječe u Azovsko more) – ‘vrsta kape’

Sibir < *Сибирь* (prostrana europsko-azijska sjeverna ruska pokrajina, koju karakterizira velika hladnoća) – ‘1. Sibir (zemljopisni pojam); 2. velika hladnoća’

Tunguzija < *Тунгуска* (rijeka), *Тунгузия* (zast.) (pokrajina) (daleki sibirski kraj) – ‘daleka zemlja, zabačeni kraj’

Etnici i sl.

Jedna skupina hrvatskih rusizama ima u svom sastavu naseljena mjesta, nacionalnu pripadnost i sl. Značenje rusizma izravno ne odražava značenje te njegove sastavnice, ali značenjska veza nije sasvim izgubljena.

čerkeska < *черкесска* (prema nazivu naroda: Čerkezi – черкесы) – ‘dug sukneni muški kaput kavkaskoga tipa s ušivenim redenicima za metke’

kazačok < *казачок* (prema deminutivnom obliku od *казак* – *казачок* ‘kozačić’) – ‘ukrajinski narodni ples, koji počinje umjerenim pa sve bržim ritmom, a plesač se često spušta u čučanj’

kazak < *казак* (uz obično značenje riječi *казак* ‘kozak’) – ‘duga ženska bluza, nalik na kozačku mušku košulju’

kitajka < *китайка* (prema ruskom nazivu Kine – *Китай*) – ‘svilena tkanina koja se dugo uvozila u Rusiju iz Kine’

moskvič < *москвич* (prema nazivu stanovnika Moskve – *москвич* ‘Moskovljanin’) – ‘tip automobila sovjetske proizvodnje’

⁷ U zagradama se ovdje daje ime grada koje ulazi u sastav rusizma. Značenje rusizma daje se, kao i do sada, u jednostrukim navodnicima.

⁸ U ruskom se ne upotrebljava opća imenica s tim značenjem. V. *karakul*.

Moskov < *Москва* (prema nazivu grada Moskve kao simbola Rusije) – ‘starinski naziv za Rusa’

moskòviti < *Москва* (prema nazivu grada Moskve kao simbola Rusije) – ‘rusificirati’.

Bibliografija

- AJDUKOVIĆ, JOVAN 1997. *Rusizmi u srpskohrvatskim rečnicima. Principi adaptacije. Rečnik*. Beograd
- ANIĆ, VLADIMIR 1998. *Rječnik hrvatskog jezika*. Treće, prošireno izdanje. Zagreb: Novi Liber
- ANIĆ, VLADIMIR; IVO GOLDSTEIN 1999. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber
- FILIPOVIĆ, RUDOLF 1986. *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga (Djela JAZU, Razred za filološke znanosti, knjiga 59)
- KLAIĆ, BRATOLJUB 1977. *Veliki rječnik stranih riječi*. Zagreb: Zora
- MARETIĆ, TOMO 1892. *Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1892, 68–98
- OŽEGOV, S. I., N. JU. ŠVEDOVA 1995. *Tolkovijj slovar ’ruskogo jazyka, 2–oe izdanje, ispravlennoe i dopolnennoe*. Moskva: AZ
- POLJANEC, RADOSLAV F., S.M. MADATOVA-POLJANEC 1984 *Rusko – hrvatski ili srpski rječnik*, četvrto izdanje. Zagreb: Školska knjiga
- PRPIĆ, TOMISLAV 1953. Nekoliko rusizama novijeg vremena, *Jezik*. 3, 87–90
- Tolkovijj slovar ’ruskogo jazyka konca XX v. Jazykovye izmenenija*. Sankt-Peterburg: Rossijskaja akademija nauk, Institut lingvističkih issledovanij
- UŠAKOV, D. N. 1934–1940. *Tolkovijj slovar ’ruskogo jazyka*. Moskva: Ogiz

Хорватские русизмы с именным компонентом

Резюме

Хотя хорватский и русский языки генетически и структурно считаются близкородственными, они ввиду географической и исторической отдаленности не имели прямых контактов. Поэтому лексическое заимствование русских слов хорватским языком входит в рамки т. наз. культурного типа. В статье изучаются хорватские русизмы, которые в своем составе имеют компонент, указывающий на некоторые собственные имена – фамилии и имена людей, названия местностей, жителей и т. п.

Ključne riječi: rusizmi, leksičko posuđivanje, imenska sastavnica, onomastika

Key words: Russian loan-words, lexical borrowings, names, onomastics